

Identitet i totalitarni režim u romanu "Da mi je danas bilo ne susresti sebe" Herte Müller

Samardžija, Tena

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:759823>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Tena Samardžija

**Identitet i totalitarni režim u romanu *Da mi je
danas bilo ne susresti sebe* Herte Müller**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2015.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Tena Samardžija

0009061310

Identitet i totalitarni režim u romanu *Da mi je danas bilo ne susresti sebe* Herte Müller

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/Njemački jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Dejan Durić, docent

Rijeka, 15. rujna 2016.

Sadržaj

1.	Uvod.....	4
2.	Protagonistica: identitet pojedinca	5
2.1.	Temelji poetike Herte Müller	6
2.2.	Prostorne granice: reminiscencije kao mjesto radnje.....	7
2.3.	Vremenske granice	9
3.	Protagonistica i obitelj: korijeni u podvojenosti identiteta	12
3.1.	Odnos s ocem i majkom	12
3.2.	Odnos s prvim mužem i Paul.....	15
4.	Protagonistica i kontrola: prožimanje javnog i privatnog.....	17
4.1.	Nelu i Albu kao simboli totalitarnog režima.....	17
4.2.	Javno i privatno	19
4.3.	Problematika kontrole.....	21
5.	Zaključak.....	26
6.	Sažetak	27
7.	Ključne riječi	27
8.	Popis literature.....	28

1. Uvod

Svojim romanom *Da mi je danas bilo ne susresti sebe* Herta Müller predstavlja svakodnevicu života u totalitarnom režimu. Jedan od ključnih aspekata je opresija koju diktatura vrši nad pojedincem, a koja se provodi na razne načine. U ovom radu bit će predstavljene neke značajke totalitarnog režima opisane u romanu, a koje svojim djelovanjem uzrokuju gubitak identiteta pripovjedačice.

Polazeći od teze kako je gubitak razuma pretpostavka za gubitak identiteta, protagonistica će prvo biti analizirana kroz prizmu njezina pojedinačnog identiteta. U tom pogledu, bit će promotrene neke značajke poetike Herte Müller korištene u romanu, a koje autorica koristi kako bi naglasila otuđenost pripovjedačice. Također, bit će sagledane vremenske i prostorne granice romana koje predstavljaju ključan postupak u pripovjedanju, ali i u životu protagonistice.

Nadalje, identitet pripovjedačice bit će promotren kroz njezine odnose s obitelji. Odnosi s roditeljima bit će analizirani kao korijeni podvojenosti u identitetu pripovjedačice, a odnosi s bivšim, a posebice sadašnjim mužem bit će predstavljeni kao najjači uzrok gubitku razuma, što, kao što je već navedeno, vodi gubitku identiteta.

Posljednje poglavlje ovoga rada bavit će se odnosom protagonistice s totalitarnim režimom i načinom na koji u tom odnosu dolazi do rasapa identiteta pojedinca. Pri tome će se posebna pažnja posvetiti problematici kontrole i ukidanju granica između javnog i privatnog, odnosno prodiranje države u privatnu sferu života pojedinca. Bit će sagledani aspekti kontrole koju provodi režim nad pojedincem, ali i preuzimanje kontrole pojedinca nad samim sobom.

2. Protagonistica: identitet pojedinca

Identitet¹ protagonistice kao pojedinca u ovom će poglavlju biti analiziran kroz analizu strukture i narativa teksta u koje je on utkan. Prvo će biti predstavljene neke opće značajke, svojevrsni temelji poetike Herte Müller koji su prisutni u ovom djelu. Zatim se valja osvrnuti na radnju, koja je opisana dvjema narativnim linijama, od kojih jedna prati sadašnjost, a druga prošlost, a koje se međusobno snažno prepliću. Na samom kraju romana granice bivaju (gotovo) u potpunosti uklonjene, što je uz nadilaženje istih granica, navodi Strømsnes, jedna od konstitutivnih značajki poetike Herte Müller.² Pošto je roman pisan u *ich*-formi, takav pristup omogućava poistovjećivanje vremena i prostora (a posebice brisanje njihovih granica) s identitetom protagonistice.

U analizi navedenih granica i njihova brisanja korištene su definicije vremena, mjesta i prostora koje iznosi Jurdana, a prema kojima pojmove prostora i mjesta treba razlikovati. Tako ona navodi kako je prostor *ono što se stvara, predmet imaginacije*³ i kao takvog ga treba razlikovati od mjesta, odnosno onoga što je *unutarnje koliko i izvanjsko, jer osjećaj za mjesto nije usredotočen samo na izvanjskost mjesta, nego na unutarnju smještenost, na osjećaj u sebi*.⁴ S druge strane, pojam vremena ne može se sagledavati ako mu se prije toga ne pripišu neke odlike prostora.⁵ S tim u vezi promotrit će se brisanje granica između te dvije instance, zbog čega će „čista“ analiza vremenskih granica, na jednoj, a prostornih granica na drugoj strani, biti onemogućena.

Povezivanjem vremenskih i prostornih okvira s identitetom pripovjedačice može se i konstatirati o dijeljenju identiteta i na razini samoga teksta. U vezi s vremenom i prostorom Ja pripovjedačice se dijeli na ono vanjsko, pripovjedno, Ja koje se vozi tramvajem i na koju totalitarizam utječe i koju kontrolira. Tom Ja dodano je ono unutarnje, Ja u prošlosti, do kojega režim ne dopire i ne može ga kontrolirati.

¹Za početak analize najprimjerenija je definicija identiteta ona najraširenija koju Culler predstavlja prema Nancy Armstrong: „[...] pravi "ja" jest onaj kojega nalaziš u ljubavi i odnosima s obitelji i prijateljima [...]“ Culler, Jonathan (2001): *Identitet, identifikacija, subjekt u: Književna teorija. Vrlo kratak uvod*. AGM. Zagreb. Str. 133.

² Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): „*Ha, ha, nicht irr werden*“. *Spielarten der Macht und der Ohnmacht in Herta Müllers „Heute wär ich mir lieber nicht begegnet“*. Bergen: Sveučilište u Bergenu. Diplomski rad (objavljen). Str. 24.

³ Jurdana, Vjekoslava (2009): *Književnost, povijest i prostor u zrcalu kraja 20. stoljeća*. U: Časopis za suvremenu povijest. 41/1. Str. 37.

⁴ Ibid.

⁵ Usp. O.c.: Str. 36.

2.1. Temelji poetike Herte Müller

Uz pisanje Herte Müller, upućuje Strømsnes, usko je povezan koncept tzv. *subjektivne percepcije (die erfundene Wahrnehmung)*, pojam koji Müller ističe kao protutežu slici svijeta totalitarnog sistema.⁶ Taj pojam se objašnjava kao maštovita preinaka stvarnosti, a s njime u vezi ključni su i pojmovi sela i diktature, pošto autorica u djelu *Der Teufel sitzt im Spiegel* i sama navodi kako svoja prva sjećanja uz diktaturu povezuje sa selom banatskih Nijemaca.⁷ Korištenjem tog koncepta autorica zagovara brisanje granica između unutarnjih i izvanjskih razlika i njihovih jednoznačnih interpretacija. Autorica svaku percepciju, ističe Strømsnes, pripisuje snažnoj subjektivnosti, ali i samovolji i slučajnosti. Nadalje, Müller ističe kako je naše poimanje svijeta zasnovano na obmani. Tomu je tako, objašnjava, zato što čovjek svijet gleda objema očnim jabučicama, od kojih svaka za sebe gleda sliku koja je za nju prevelika. Oba oka gledaju jednu preveliku sliku, a ne dvije različite slike. Naše oči na taj način gledaju sliku u čijoj je sredini lom.⁸

Kratkim pregledom biografije autorice uočljivo je kako su sva njena djela, ne samo ovaj roman, povezana određenim autobiografskim elementima, od kojih se najjasnije očituje život u totalitarnom režimu.⁹ U romanu *Da mi je danas bilo ne susresti sebe* Müller ocrta vlastita iskustva pojedinca sa svakodnevnim teroriziranjem rumunjske državne moći. Navedeni roman, uz romane *Herztier* i *Der Fuchs war damals schon der Jäger*, u središte stavlja, kako tumači Strømsnes, suprotstavljanje totalitarizma i subjektivne percepcije s pojedincem u središtu.¹⁰ Uz pojam subjektivne percepcije, uz pisanje Herte Müller veže se i pojam autofikcionalnosti, kojim ona sama opisuje svoje pisanje. Tom tehnikom vlastita iskustva bivaju istaknuta, ali istovremeno snažno literarizirana. Osobna proživljavanja isprepliću se s fikcijom, što onemogućuje da se njezino pisanje okarakterizira kao autobiografsko. Herta Müller sama objašnjava:

„Čudno je to sa sjećanjima. Najčudnije je s vlastitima. Ona pokušavaju ono što je bilo rekonstruirati što je moguće točnije, ali sa točnošću podataka ona nemaju nikakve veze. Istina zapisanih sjećanja mora biti izmišljena, piše Jorge Semprun. I Georges-Arthur Goldschmidt opisuje svoje knjige kao 'autofiktivne'.“¹¹¹²

⁶ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 16.

⁷ Usp. O.c.: Str. 15.

⁸ Usp. Strømsnes, Siri K. prema: Müller, Herta (1991): *Der Teufel sitzt im Spiegel*. Rotbuch. Berlin. Str. 9-55.

⁹ Herta Müller živjela je u Rumunjskoj u vrijeme diktature Nicolaea Ceaușesca.

¹⁰ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 9.

¹¹ Strømsnes, Siri K. prema: Müller, Herta (1996): „In der Falle“ u: *In der Falle*. Wallstein. Göttingen. Str. 21.

¹²U ovom radu sve strane citate prevela je autorica rada.

Osim subjektivne percepcije, Strømsnes iznosi da Müller navodi još jedan pojam u svome pisanju, a to je *tudi pogled (der fremde Blick)*, a radi se o percipiranju svijeta i vlastite persone kao čudnih, neobičnih, *tudih*, a koje je bazirano na iskustvima skupljenim u svakodnevnom životu pod budnim okom diktature.¹³

„Prema autorici, dakle, perspektiva nema nikakve veze s pisanjem, već sa vlastitom biografijom. Sveobuhvatno promatranje pojedinca u diktaturi prisiljava promatranog da sebe samog i svoju okolinu uvijek vrlo detaljno promatra, s obzirom da država od njega zahtjeva da u svakom trenu bude spreman bilo koju situaciju potpuno točno opisati.“¹⁴

Primjenom subjektivne percepcije i tuđeg pogleda (uz iznošenje tematike u *ich*-formi) postiže se efekt subjektivizacije teksta. Kako je već navedeno, identitet pripovjedačice povezan je s poimanjem prostora i vremena. Pod utjecajem straha koji dovodi do brisanja granica vremena i prostora, protagonistica gubi razum, što konačno dovodi do gubitka identiteta koji je prostorno i vremenski definiran. Valja naglasiti kako se u ovoj definiciji identiteta polazi od teze Danijele Marot Kiš o tijelu kao prvom utočištu identiteta.¹⁵

2.2. Prostorne granice: reminiscencije kao mjesto radnje

Prostor u kojem se radnja odvija je tramvaj, odnosno radnja romana najjednostavnije se može opisati kao jedna tramvajska vožnja. U tramvaju protagonistica promatra svijet oko sebe, razmišlja o svemu što vidi, a njezina različita opažanja predstavljaju okidače koji ju podsjećaju na nešto iz prošlosti. Već u tim reminiscencijama moguće je iščitati brisanje granica vremena i prostora. Čitanjem se stječe dojam mijenjanja mjesta radnje, kao i vremena, no u biti, sve se odvija u jednom te istom tramvaju. Stoga se može zaključiti kako je vožnja u tramvaju glavna radnja, a reminiscencije sporedne. Lajtmotivom vožnje se postiže određena koherencija u romanu, dok se ljuljanje između glavne i sporednih radnji može opisati determinirajućim za djelo.¹⁶ Zato što se čitatelju, tumači Strømsnes, ponekad može učiniti da se prijelazi između fragmenata nameću sami svojom voljom¹⁷, gore navedena koherencija u biti funkcionira samo na površini jer je čitatelju organizacija tih fragmenata poprilično teška.¹⁸

Zbog toga se o mjestu, odnosno prostornim granicama radnje kao takvima ne može mnogo reći. One su okvir radnje, pošto mjesto radnje predstavlja glavnu radnju. S druge strane, zbog

¹³ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 19.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Usp. Marot Kiš, Danijela (2010): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta. Na primjerima romana Slavenke Drakulić*. U: Filozofska istraživanja. 30/4. Str. 655.

¹⁶ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 32.

¹⁷ Usp. Ibid.

¹⁸ Usp. Ibid.

tih ekskurza može se zaključiti kako su upravo reminiscencije, odnosno prošlost koje se pripovjedačica prisjeća, mjesto radnje, tj. ono unutarnje mjesto, čiji je osjećaj usredotočen na osjećaj u sebi, upućuje Jurdana.¹⁹ Na taj način vožnja u tramvaju, navodi Strømsnes, daje okvir unutar kojeg se izmjenjuju fragmenti. Ona je istovremeno početna i završna točka svih protagonističnih razmišljanja, iako kretanje tramvaja ne ograničava strujanje misli pripovjedačice.²⁰

Izmjenjivane reminiscencije omogućuju da se prošlost podijeli na 5 razina.²¹ Prva razina predstavlja protagonističino djetinjstvo u malom gradu i sjećanja na roditelje i djeda i baku. Druga razina odnosi se na njezinog prvog muža i njegovu obitelj, kao i njezin život s njima. Treća razina opisuje Paula i njihov sadašnji, ali i prošli život, prisjeća se sretnih trenutaka. Četvrta razina tiče se njezina posla u tvornici. Ova se razina može dalje podijeliti na dvije podrazine. S jedne strane je Nelu i ceduljce koje ona šalje u inozemstvo (u početku nije jasno da su ta dva motiva zapravo povezana). S druge strane je Lili, njezina jedina prijateljica i jedina reminiscencija kod koje se javlja kakav takav emotivni pristup – usprkos snažnoj subjektivnosti izraza u cijelom romanu. Peta razina tiče se saslušanja i Albua.

Navedene reminiscencije se konstantno prepliću i naslaguju na iskustva povezana sa životom u kojem je pritisak diktature stalno prisutan, a iz kojeg proizlazi egzistencijalni strah koji se nameće kao crvena nit romana.²² Pod tim pritiskom je struja misli protagonistice sve jača, što na kraju, principom asocijativne montaže²³ dovodi do potpunog preplitanja reminiscencija, a tim postupkom se snažno nameće zaključak kako je protagonistica na kraju ipak izgubila razum, iako roman završava ironičnom izjavom *Ha, ha, samo ne poludjeti*.²⁴ Ovakva konstrukcija svjedoči o kompleksnoj strukturi romana, a polazeći *od prostorne logike pripovjedačice može se zaključiti kako izgradnja romana svjedoči kompleksnoj strukturi, pri čemu strukturu treba shvatiti kao topografiju vanjskih i unutarnjih događaja*.²⁵

Okidači koji potiču skokove s jednog sjećanja na drugo su razni i, u skladu s izmišljenom percepcijom i snažnom subjektivnošću diskursa, često na samoj granici razumljive

¹⁹ Usp. Jurdana, Vjekoslava (2009): Str. 37.

²⁰ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 35.

²¹ Iako je riječ o razinama, u ovoj podjeli nema nikakve hijerarhije. Sve su reminiscencije jednako zastupljene i jednako važne za shvaćanje protagonistice i njezinog unutarnjeg svijeta.

²² Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 30.

²³ Pojam asocijativne montaže (eng. *association montage*) izveden je iz teorije filma, odnosno filmske montaže, a prvi ga je upotrijebio Sergej Einstein 1924. godine. Ona počiva na sposobnosti gledatelja, u ovom slučaju čitatelja da manje elemente poveže u jednu cjelinu, iako oni ne dijele prostorne, vremenske ili odrednice važne za radnju. (<https://wiki.univie.ac.at/display/filex/Assoziationsmontage>. 28.08.2016.)

²⁴ Müller, Herta (2009): Str. 182.

²⁵ Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 31.

povezanosti sa sjećanjima koja potiču: *Tramvaj vozi polako. Starčev slamnati šešir obavija zamrljana vrpca, vjerojatno od znoja ili kiše. Albu će me, kao i obično, pozdraviti slinavim rukoljubom.*²⁶

2.3. Vremenske granice

Vremenski okvir radnje romana je trajanje tramvajske vožnje, odnosno otprilike dva i pol sata. Može se reći kako su vremenske granice snažnije povezane s identitetom pripovjedačice od prostornih, pošto su vremenski ekskurzi vezani za sjećanja kojima ona čuva svoju prisebnost i time njeguje svoj identitet. S time u vezi, može se razlikovati objektivno vrijeme, okvir od dva i pol sata, dakle mjerljivo, odnosno matematičko vrijeme, koje se izmjenjuje sa subjektivnim, onim unutrašnjim koje sjećanjima i reminiscencijama predstavlja dijelove protagonističina prošlog života. Kao i Proust, Müller se također bavi rekonstrukcijom *individualne prošlosti, takve prošlosti kakva kod osjetljivih pojedinaca čini neiscrpnu riznicu mogućih sjećanja i asocijacija koje se šire u nedogled, obuhvaćajući sve ono što uopće može biti sadržaj neke svijesti.*²⁷

Nadalje, Strømsnes smatra da se sadašnjost može predstaviti kao središte oko kojega se uokviruju i sudaraju sjećanja.²⁸ Gubitkom vremenskih okvira, odnosno gubitkom percepcije o vremenu, pripovjedačica gubi sebe, tj. gubi razum. Do toga može doći zbog subjektivizacije vremena u očima pripovjedačice i cirkularnom strukturom koja je postignuta konstantnim izmjenjivanjem sadašnjih i prošlih događaja:

„Pozvali su me, službeno. U četvrtak točno u deset. Pozivaju me sve češće: u utorak točno u deset, u subotu točno u deset, u srijedu ili ponedjeljak. Godine kao da su tjedan i već se čudim što nakon kasnog ljeta ponovno dolazi zima.“²⁹

Motiv vremena također je predstavljen i kao medij kontrole represivnog aparata, a u tom kontekstu povezan je s protagonističnim strahom od kašnjenja. *Lako je njemu reći da nije daleko, ali ja se moram požuriti natrag. Na sljedećoj stanici bit će već četvrt do deset.*³⁰

U romanu je prisutan i postupak dekonstrukcije na jezičnom planu, što je primjetno u nedovršenim rečenicama koje čitatelju skreću pozornost na ono što u romanu nije rečeno ili ono što se ne može izreći.³¹ *Oči su mu nekad hladne, a nekad me tako sažiže pogledom da...*³²

²⁶ Müller, Herta (2009): Str. 6.

²⁷ Solar, Milivoj (1997): *Suvremena svjetska književnost*. Školska knjiga. Zagreb. Str. 140.

²⁸ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 38.

²⁹ Müller, Herta (2009): Str. 5.

³⁰ O.c.: Str. 175.

„Prati li se pomno kako se u bilo kojem književnom tekstu jezik upotrebljava da bi prikazao neku zbilju i istinu, uvijek se može zapaziti da postoje mjesta u kojima se javljaju neki prekidi tobože nužnog slijeda, neka protuslovlja i „prebacivanje“ s jedne razine na drugu. Baš analizom tih mjesta može se razotkriti kako ni u jednom jezičnom djelu zapravo nema sklada ni cjelovitosti, niti smisla koji bi bio nadređen drugom, višem ili „dubljem“ smislu.“³³

Navedeni se postupak možda najbolje može koristiti kao argument subjektivizacije vremena, vodimo li se za definicijom psihologijskog vremena³⁴ Jerzy Wiatra. U svom članku, Jerzy Wiatr se najviše osvrće na utjecaj ideologije na tzv. kulturološko vrijeme koje predstavlja kao konstrukt kojim ideologija na određene načine upravlja. Navodi kako ideologija nadzire i reinterpreтира političku prošlost, ali i određuje po čemu je prošlost prošlost te otkriva budućnost u prošlosti.³⁵ Ipak, za temu ovoga rada zanimljiviji je njegov osvrt na utjecaj ideologije na budućnost. Navodi kako *ideologija utječe na to kako predviđamo moguću budućnost [...] Štoviše, ideologija utječe, iako manje očito, na naš pojam o onome što je uopće moguće.*³⁶ Budućnost u ovom romanu je neizvjesna, otvorena. Zbog te neizvjesnosti, ona je obilježena egzistencijalnim strahom. Protagonistica ne zna što će se dogoditi na saslušanju na koje mora ići. Wiatr govori o ideologiji koju narod odabire (članak govori o marksizmu-lenjinizmu, kako ga naziva sam autor), a u romanu *Da mi je danas bilo ne susresti sebe* radi se o ideologiji koju protagonistica nije odabrala. Ova ideologija nju ugnjetava, prati ju i pokušava kontrolirati nju i njezinu prošlost, sadašnjost i budućnost, ali ne kontrolira njezina sjećanja i misli kojima ona pribjegava kako bi sačuvala zdrav razum i očuvala svoju prošlost, budućnost i sadašnjost kad već ne zna može li sačuvati živu glavu.

Već je navedeno kako na kraju romana dolazi do preplitanja vremenskih razina, prijelazi iz jedne u drugu vremensku razinu potpuno su neorganizirani i teško ih je pratiti. Pomno prateći zadnjih nekoliko stranica romana, očito je kako se misli pripovjedačice sve brže međusobno izmjenjuju i vrludaju iz prošlosti u budućnost, zatim iz budućnosti u sadašnjost i obrnuto. Sjećanja i razmišljanja neorganizirana su i, može se reći, razbacana, što svjedoči kaosu s kojim se protagonistica suočava. Analizirajući posljednje rečenice romana može se zaključiti

³¹ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 43.

³² Müller, Herta (2009): Str. 32.

³³ Solar, Milivoj (1997): Str. 298.

³⁴ Prema poljskom sociologu i politologu Jerzyu Wiatru, koji naglašava kako psihologijsko vrijeme teče neravnomjerno, a ponekad i „stane“, a također pripada isključivo i samo pojedincu.

³⁵ Usp. Wiatr, Jerzy J. (1976): *Ideologija kao oblik nadzora nad prošlim i budućim*. U: Politička misao: časopis za politologiju. 13/4. Str. 330.

³⁶ O.c.: Str. 331.

kako pripovjedačica gubi razum, a upravo taj događaj u ovom radu korišten je kao pretpostavka za njezin gubitak identiteta:

„Moj je djed na zidu kuće nacrtao konja. Ja čekam ispred vrata. Ako iz dizala izađe Paul, reći ću mu to isto pa neće odmah morati lagati kad ga pitam: Gdje si bio? Kao i mnogo puta prije, Paul će reći: U svojoj košulji i kod tebe. Crvena, upravo lakirana java, blista. Iz dosade ili slučajno starac gleda grm preko puta i saginje se do Paulova uha. Paul ustaje i vidi me. Zašto zakapča košulju? Ha, ha, samo ne poludjeti.“³⁷

³⁷ Müller, Herta (2009): Str. 182.

3. Protagonistica i obitelj: korijeni u podvojenosti identiteta

Analiza odnosa protagonistice i njezine obitelji predstaviti će duševni razvoj pripovjedačice i korijene njezine podvojenosti u identitetu. U ovom poglavlju bit će razmotren njezin odnos s ocem, koji prema Frommu i Freudu igra najvažniju ulogu u razvitku odnosa pojedinca i autoriteta. S druge strane, njezin odnos s majkom bit će predstavljen kao glavni razlog njezinoj otuđenosti. Romantični odnosi bit će paralelno analizirani, polazeći od teze kako se sjećanja na jednog nadovezuju na sjećanja na drugog.

Glavna literatura korištena u ovom poglavlju su knjige Ericha Fromma (*Autoritet i porodica* i *Umijeće ljubavi*). Na samom početku valja naglasiti kako u analizi odnosa pojedinca i autoriteta, Fromm pretpostavlja odnos dopuštanja. Pojedinaac prihvaća autoritet jer je tako odgojen. Takav odnos ne postoji u ovom romanu, pošto je ovdje predstavljeni odnos utemeljen na prohibicijama i restrikcijama pojedinca. Ipak, Fromm predstavlja neke ideje koje se tiču identiteta protagonistice, a u tom ih svjetlu valja razmotriti.

3.1. Odnos s ocem i majkom

Na početku ovoga rada navedeno je kako se protagonističine reminiscencije mogu podijeliti na pet razina, od kojih je ona prva sjećanje na djetinjstvo i roditelje. Ta razina (posebice aspekt odnosa protagonistice i njezina oca) najpogodnija je za ishodište analize protagonistice i režima, pošto, kako navodi Fromm, upravo je otac onaj koji poučava dijete i pokazuje mu put u svijet.³⁸ S druge strane, njezin odnos s majkom, bolje rečeno majčin odnos spram nje, bit će korišten u svrhu prikazivanja začetaka u razvoju njezina identiteta koji je ugrožen od samoga početka.

Fromm se u svom eseju *Autoritet i porodica* poziva na Freuda i njegov doprinos u analizi o psihološkom ustrojstvu čovjeka, a kojom pretpostavlja tri instance: *Ono*, *Nad-Ja* i *Ja*. Za odnos pojedinca i autoriteta najvažniji je *Nad-Ja* i njegov razvitak, u kojem ključnu ulogu igra obitelj. *Ono* predstavlja ono nesvjesno i nerazvijeno u čovjeku, a instanci *Ja* Freud namjenjuje funkciju testiranja stvarnosti.³⁹ *Nad-Ja*, u čijem razvoju glavnu ulogu igra otac, ima funkcije samopromatranja, savjesti i obrazovanja ideala.⁴⁰ U nejasnoće i proturječnosti koje se javljaju u Freudovoj daljnjoj analizi nema smisla ulaziti pošto one nisu važne za ovaj rad. U odnosu autoritet - pojedinac postavlja se pitanje: odakle autoritetu kao vanjskoj instanci tolika moć nad pojedincem i njegovim vladanjem koje kreće iznutra? Fromm navodi kako vanjska sila

³⁸ Usp. Fromm, Erich (1997): *Umijeće ljubavi*. V.B.Z. d.o.o. Zagreb. Str. 47.

³⁹ Usp. Fromm, Erich (1989): *Autoritet i porodica*. Naprijed i Nolit. Zagreb i Beograd. Str. 48.

⁴⁰ Usp. Ibid.

mora promijeniti kvalitetu duše pojedinca kako bi mogla uvjetovati povodljivost mase,⁴¹ a to čini obrazovanjem, a kasnije i posredstvom *Nad-Ja*:

„Posredovanjem *Nad-Ja* preobražava se vanjska sila, i to tako da se iz vanjske preobražava u unutrašnju silu. Autoriteti kao predstavnici vanjske sile bivaju introjektirani, a pojedinac sada ne djela prema njihovim zapovijedima i zabranama samo iz straha od vanjske kazne, već i iz straha od psihičke instance koju je ustanovio u samome sebi.“⁴²

Cijeli taj proces odvija se putem lika roditelja, odnosno oca, dok daljnjim razvojem *Nad-Ja* dolazi do projiciranja kvaliteta *Nad-Ja* na autoritet, tako Fromm *Nad-Ja* definira kao pounutrašnjenje autoriteta i smatra kako ih uopće ne treba odvajati jedno od drugoga.⁴³ Važno je razjasniti kako je figura oca ključna u procesu stvaranja *Nad-Ja*, a u razvijanju pojedinčeve vjere u autoritete važnu ulogu preuzima i cijela obitelj:

„Dok *Nad-Ja* nastaje već u ranim godinama života djeteta kao instance koja je uvjetovana strahom od oca, a istovremeno i željom da ga otac voli, porodica se pokazuje kao važna pomoć u uspostavljanju kasnije sposobnosti odraslog da vjeruje u autoritete i da im se podređuje.“⁴⁴

Autoritet se uspjeva nametnuti pojedincu jer je on tako naučen od malena. U početku svoga odgoja on prepoznaje instancu autoriteta koja se utjelovljuje u liku oca. Tako pojedinac od svojih početaka uči kako da se podredi autoritetu, kako da mu vjeruje i kako da ga se boji.⁴⁵ Prema Freudu, na to se socijalnom integracijom nadovezuju odgajatelji u obrazovno-odgojnim institucijama,⁴⁶ a na njih kasnije pretpostavljeni na poslovima pa na kraju i vlast kao vrhovna instance moći. Fromm objašnjava kako se *Nad-Ja* poistovjećuje s autoritetom, ali se i projicira na njega. Na taj način, ideale koje pojedinac kao dijete percipira u roditelju, kao odrastao čovjek prepoznaje u autoritetu upravo zahvaljujući projekcijama *Nad-Ja* na njih.⁴⁷ Fromm upozorava kako autoritet oca nije *autoritet koji se kasnije „dopunjava“ društvenim autoritetima.*⁴⁸ Iako je očev autoritet prvi oblik autoriteta s kojim se dijete susreće (ono autoritet oca percipira kao uzor autoriteta), Fromm naglašava kako je očev autoritet zapravo samo odraz autoriteta.⁴⁹

⁴¹ Usp. Fromm, Erich (1989): Str. 50.

⁴² Ibid.

⁴³ O.c.: Str. 51.

⁴⁴ O.c.: Str. 53.

⁴⁵ Usp. Ibid.

⁴⁶ Usp. O.c.: Str. 54.

⁴⁷ Usp. O.c.: Str. 50.

⁴⁸ O.c.: Str. 54.

⁴⁹ Usp. Ibid.

U odnosu protagonistice i njezinih roditelja očit je razdor, ali i neke nejasnoće koje upućuju na njezinu podvojenost. Pripovjedačica očitoma nema kvalitetan, niti zdrav odnos s roditeljima. U opisima njezinih misli iz djetinjstva, ona čitatelju otkriva da obožava oca preljubnika, a majku mrzi. Štoviše, otkrivši aferu, ona pokušava zamijeniti i ljubavnicu i majku. *Ja sam bolja od one s pletenicom, mislila sam, zašto tata ne uzme mene.*⁵⁰ Očito je kako ona čezne za majčinom ljubavi, ali više od toga žudi za ocem i očevom pozornosti. Poveže li se to s idejama koje iznose Fromm i Freud, može se zaključiti kako se radi o pojedincu koji od početka nema zdrav odnos prema autoritetu, onakav odnos kakav je trebao usvojiti iz odnosa s ocem. Ti bi problemi možda jasnije došli do izražaja kada bi se protagonistica našla u liberalnom okruženju, a ne u opresivnom sustavu. Pošto se ovdje radi o totalitarnom režimu, njezin otpor je sasvim opravdan i teško ga se može povezati s nezdravim odnosom spram oca. S druge strane, da je od malena naučena propitkivati autoritet, može se pretpostaviti da bi u odrasloj dobi preuzela veću inicijativu u otporu diktaturi totalitarizma. Također, može se zaključiti kako uzrok njezine pasivnosti leži upravo u neriješenim problemima s ocem. Svakako je jasno da jedan od uzroka njezine podvojenosti leži u odnosu s ocem, točnije u očevom zanemarivanju.

Tokom reminiscencija o obitelji, čitatelju se otkriva kako je protagonistica imala brata koji je umro kao dijete. Ta trauma na majci je ostavila dubok trag zbog kojeg nije bila sposobna pravilno se baviti drugim djetetom, što je opet rezultiralo kćerinom mržnjom spram nje u mlađoj dobi, a potpunim zahlađenjem odnosa u odrasloj. *Kad mi je bilo osam godina i u tramvaju smo sjele iza dječaka izranjavanih koljena, mama mi je šapnula na uho: Da je tvoj brat poživio, tebe ne bi bilo.*⁵¹ Pošto je majčinska ljubav bezuvjetna afirmacija djetetova života,⁵² očitoma je da iz ovakvog odnosa nije mogla izrasti zrela, samosvjesna i psihički zdrava osoba. To ukazuje na korijene protagonističine krhkosti, a može i objasniti njezinu sklonost introspektivi i narušene odnose s okolinom. Tu pretpostavku podupire Van Dijkova teza o osobnom identitetu koji je, između ostalog, konstruiran i *kao mentalna predodžba u smislu osobnog jastva jedinstvenoga ljudskog bića s vlastitim, osobnim iskustvima i životopisom* [...].⁵³ U usporedbama s mrtvim bratom jasno je da nema govora od jedinstvenom životopisu, a osobno jastvo protagonistice ozbiljno je narušeno u samom početku njegova stvaranja, pošto se dovodi u pitanje uopće mogućnost postojanja pripovjedačice.

⁵⁰ Müller, Herta (2009): Str. 63.

⁵¹ Ibid.

⁵² Usp. Fromm, Erich (1997): Str. 52.

⁵³ Marot Kiš, Danijela (2010): Str. 655.

3.2. Odnos s prvim mužem i Paul

Odnos pripovjedačice i prvog muža predstavljen je u suprotnosti s odnosom s Paulom. Njezin prvi muž ostaje bezimen, a Paul je od početka do kraja Paul. Način na koji pripovjedačica govori o svom odnosu s mužem ukazuje na potpunu otuđenost i od tog čovjeka i od uspomene na brak. Krene li se od Frommove definicije koja ljubav muškarca i žene opisuje kao ljubav koja je *ekskluzivna, ali ona u drugoj osobi voli čitavo čovječanstvo, sve što je živo*,⁵⁴ očito je kako je taj brak bio osuđen na propast u trenu u kojem ona saznaje da je njegov otac, njezin svekar, kriv za tragediju njezine bake i djeda. Mržnja prema ocu zabranila je, na nekoj podsvjesnoj razini, ljubav prema sinu. S druge strane, dijelovi koji se tiču Paula ispunjeni su nekom nježnošću, dok opisuje sadašnjost osjeća se čežnja za sretnijim trenucima prošlosti. Štoviše, svaki opis sadašnjosti s Paulom predstavlja most prema uspomenama o prvom mužu. Kao da loše osjećaje vezane uz Paula smiruje prisjećajući se još gorih, onih vezanih uz prvog muža. Konstantna usporedba dvojice muževa, od kojih jedan predstavlja prošlost, a drugi sadašnjost, također bi se mogla predstaviti kao manifestacija podvojenog identiteta, pošto pripovjedačica skače iz jedne domene u drugu:

„Tih dana Paul pije najviše i upravo tada nemam pravo to mu predbacivati, iako me to što pije muči više od...

I moj prvi muž bio je tetoviran. Iz vojske se kući vratio s tetovažom na prsima: ružom što probada srce. Ispod ružine stapke bilo je moje ime. Ipak sam ga ostavila.“⁵⁵

Znakovito je i upoznavanje protagonistice i Paula koje se dešava u trenutku kada se ona rješava svoga prstena, jednog od predmeta koji su ju vukli natrag.⁵⁶

Paul je jedina osoba kojoj protagonistica vjeruje, njezina sigurna luka. Epizoda u kojoj Paul gotovo pogiba u nesreći, za koju oboje sumnjaju da je nesreća, može se predstaviti kao prvi korak ka krajnjem gubitku razuma. U tom trenutku vlast fizički ljulja njezinu oazu i ruši granice privatne i javne sfere, namećući svoju sposobnost oduzimanja i onoga što je protagonistici najvažnije – u tom trenutku i jedino – iz njezina osobnog života. Stres saslušanja i praćenja ublažava joj prisutstvo Paula. Upravo zbog toga, Paul je i okidač zbog kojeg ona gubi razum na kraju romana. Nakon što je izgubila Lili, ona gubi Paula tako što gubi povjerenje u njega, a time i svoje utočište, posljednje mjesto privatne sfere u kojem se mogla sakriti, ali i koje je mogla sakriti od opresora:

⁵⁴ O.c.: Str. 58.

⁵⁵ Müller, Herta (2009): Str. 27.

⁵⁶ Usp. O.c.: Str. 114.

„Paul i starac smiju se, a ja tragam za venama na tankim nogama mramorno bijele boje i vidim antenu na krovu. Antena je Paulova. Paul uzima odvijač. Nije ga tražio, rukom je samo posegnuo prema polici. Vjerovala sam mu dok je večeri provodio u opijanju po gradu. Kako ne bih? Njegovo je pijanstvo bilo pravo.“⁵⁷

⁵⁷ O.c.: Str. 177./178.

4. Protagonistica i kontrola: prožimanje javnog i privatnog

Siri K. Strømsnes se u svom pristupu romanu poziva na postkolonijalnu teoriju⁵⁸ prema kojoj je dihotomija centar-rub konstrukt, a koja etablira i održava strukture moći. U analizi koja polazi od teze kako je roman *Da mi je danas bilo ne susresti sebe* mnogo jače proniknuo u problematiku suprotstavljanja entiteta država-moć s jedne, i pojedinac-subjektivnost s druge strane, Strømsnes iznosi kako su ti entiteti usprkos suprotstavljenosti jedan s drugim blisko povezani, što i jest cilj totalitarne države, kako bi na kraju izbrisala granice između javnog i privatnog.⁵⁹

U ovom poglavlju bit će analiziran odnos režima i protagonistice na nekoliko razina. Nelu, ali prvenstveno Albu bit će predstavljeni kao svojevrsni simboli totalitarnog režima. S takvom funkcijom, oni imaju najviše udjela u gubitku identiteta protagonistice. Ta će analiza dovesti do analize opresorskih metoda prisutnih u romanu, od kojih je najuočljivija ona brisanja granica između privatne i javne sfere pojedinčeva života. Posljednja analiza bavit će se problematikom kontrole, koja će biti predstavljena dvojako: s jedne strane stoji pojedinac koji pokušava zadržati kontrolu nad svojim mislima, odnosno životom. S druge strane stoji režim koji pokušava kontrolirati pojedinca kontrolirajući njegovo tijelo.

4.1. Nelu i Albu kao simboli totalitarnog režima

Na samom početku valja iznijeti neke temeljne pojmove za kojima se vodi ovaj rad. U romanu niti u jednom trenutku nisu korišteni pojmovi kao što su *ideologija*, *diktatura*, *totalitarizam* ili *politička moć*. Iako u današnjim teorijskim razmatranjima postoji više definicija pojma ideologija, u ovom romanu primjetna je aluzija na onu negativno konotiranu koja je afirmirana u društvenim znanostima teorijskim doprinosima Karla Marxa koje prenosi Slaven Ravlić. On navodi kako je ideologija

„Izvrnuta, lažna i iskrivljena svijest i spoznaja, što proizlazi iz njezine posebne klasne uvjetovanosti i određenosti. U njoj se zbiljski odnosi izokreću naglavce kao u *camera obscura*, ona izražava interes onoga koji spoznaje za sliku o sebi i društvu u kojem živi.“⁶⁰

Uz pojam ideologije usko je povezan i pojam (političke) moći, pošto je ideologija u modernim društvima sredstvo postizanja političke moći.⁶¹ Moć je jedan od temeljnih toposa u ovom romanu, a usko je povezan s problematikom kontrole.

⁵⁸ Strømsnes se ovdje referira na postkolonijalnog teoretičara i kritičara Edwarda Wadiea Saída.

⁵⁹ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 29.

⁶⁰ Ravlić, Slaven (2001): *Politička ideologija: preispitivanje pojma*. U: Politička misao. 38/4. Str. 149.

Kao glavni i najočitiji simbol totalitarnog režima predstavlja se Albu, on je u biti *alegorična personifikacija diktature*.⁶² Strømsnes upućuje da su informacije o njemu ograničene, ali ono što ostaje u sjećanju je njegova nadmoćna osobnost kojom stoji u suprotnosti s pripovjedačicom i njezinom podijeljenom i izmučenom osobnošću.⁶³ Kao izvršitelj moći totalitarnog režima u diktaturi, Strømsnes smatra da on ima dvostruku funkciju: on provodi saslušanja sa protagonisticom. Ta saslušanja ne provode se samo kako bi režim došao do informacija, već i u svrhu duševnog oslabljivanja protagonistice.⁶⁴

Albu u romanu predstavlja i tajnu policiju, važan motiv za ovu analizu. Tajna policija promatra protagonisticu i u javnoj i u privatnoj sferi, što upućuje na oblik panoptikumske države, kakvu definira Foucault. Sam pojam panoptikuma (eng. *panopticon*) proizlazi od ideje zatvora koji je osmislio Jeremy Bentham, a sastoji se od tornja u sredini zatvora koji nema potrebe za rešetkama, a koji od tri principa tamnice (zatvoriti, uskratiti svjetlost, sakriti), zadržava samo onaj koji se tiče zatvaranja.⁶⁵

„Sve što je potom potrebno je nadglednik koji će biti smješten u centralnom tornju i luđak, pacijent, osuđenik, radnik i učenik koji će biti strpani u svaku od ćelija. [...] One su, poput mnogih kaveza, mnogih malih kazališta u kojima je glumac sam, savršeno individualizirane i konstantno vidljive. Panoptički mehanizam organizira prostorne cjeline na način da omogućava nadgledniku da uvijek vidi i smjesta prepozna.“⁶⁶

Takvim oblikom konstantnog promatranja i prodiranja u svakodnevicu pojedinca, diktatura zadržava moć na način da pojedincu usadi u svijest osjećaj konstantnog promatranja, da ga označi i promijeni, a na kraju i da mu dodijeli ime i funkciju.⁶⁷ Motiv promatranja u ovom romanu nije uveden suptilno, protagonistica je svjesna da ju promatraju, ali neizvjesnost proizlazi iz straha i metoda zastrašivanja kojima se koristi Albu.

Vrhunac neizvjesnosti u romanu nastupa u trenutku kada Albu pripovjedačici ubacuje odrezani prst u torbu. Pošto to nikada ne priznaje, ta epizoda funkcionira kao još jedna od strategija zastrašivanja.⁶⁸ Njezin gubitak kontrole nad samom sobom i bespomoćnost očituje

⁶¹ Usp. O.c.: Str. 152.

⁶² Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 81.

⁶³ Usp. O.c.: Str. 76.

⁶⁴ Hanc, Loredana Erika (2013): *Taktiken der Repression und die Auswirkungen dieser auf das Individuum in Herta Müllers „Heute wär ich mir lieber nicht begegnet“, „Herztier“ und „Atemschaukel“*. Utrecht: Sveučilište u Utrechtu. Diplomski rad (objavljen). Str. 19.

⁶⁵ Usp. Foucault, Michel (1991): *Panopticism. U: Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Vintage Books. New York. Str. 200.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ O.c.: str. 199./200./201.

⁶⁸ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 75.

se u trenutku u romanu kada protagonistica prihvaća bijes zbog Albuove nadmoći: *Nakon te dobi više mu se ništa neće događati, ostaje samo ta nadmoć, tu smrti nema. Ja mu je želim.*⁶⁹

Osim prstena, Albu autoritet zadobiva svojom prisutnošću koja je ono što protagonisticu najviše muči i tlači,⁷⁰ ali i pomoću izgrizene olovke koja *muškarcu njegovih godina ne pristaje*,⁷¹ a koja omogućava da povučemo paralelu između njega i Nelua,⁷² kojeg bi se moglo predstaviti kao drugi simbol totalitarnog režima. Oba predmeta mogu se gledati kao simboli moći, ali Neluovo *nespretno ponašanje potkopava njegov autoritet i pogrešno ga u očima pripovjedačice predstavlja kao bezopasnog [...]*.⁷³

S obzirom na Neluov odnos s protagonisticom, može se zaključiti kako se ovdje očituje jače prodiranje u privatnu sferu pojedinčeva života, što je prema Foucaultu, jedna od ključnih metoda promatranja u panoptikumskoj državi. Ipak, iako posjeduje neke odlike koje bi ga mogle okarakterizirati kao nosioca represivne moći, Hanc smatra da je on ipak samo jedan od lakaja koje sustav iskorištava kako bi izvršili neugodne zadatke od kojih nemaju nikakve koristi, a na taj način autorica tematizira beskrupuloznost ideologije⁷⁴ (drugi lakaj je dobrodušan susjed Micu, koji predstavlja suprotnost zlobnom Neluu). Nelu se u ovom romanu ipak pokazuje kao ništa više nego slab i ojađen muškarac. Podvalama koje protagonisticu na kraju dovode u neprilike⁷⁵ on liječi svoj povrijeđeni ego zbog odbijanja i sve što čini, zapravo čini iz osvete.

4.2. Javno i privatno

Analiziranjem odnosa javnog i privatnog u totalitarnom režimu ponovno se nameće zaključak o gubitku razuma, a time i identiteta protagonistice. Pošto u romanu diktatura ne nastupa konkretno, njezino djelovanje vidljivo je samo kroz simbole i alegorije kojima je zastupljena, a glavni nositelj moći diktature je tajna služba. Tajna služba provodi promatranje i ona je instanca koja briše granice privatnoga i javnog u svrhu kontroliranja pojedinca, što je u suprotnosti sa životom u kojoj liberalnoj ideologiji, gdje se, kako definira John Schwartzmantel, privatno i javno odvajaju kako bi se moć države nad pojedincem ograničila,

⁶⁹ Müller, Herta (2009): Str. 33.

⁷⁰ Usp. Hanc, Loredana Erika (2013): Str. 20.

⁷¹ Müller, Herta (2009): Str. 33.

⁷² Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 80.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Hanc, Loredana Erika (2013): Str. 12.

⁷⁵ Protagonistica je optužena zbog ceduljica koje je skrivene u odjeći slala iz tvornice u kojoj je radila u Italiju. Prve ceduljice su bile šaljive i tražile su muža. Druge, koje je Nelu pisao i poslao u protagonističino ime, šalju „pozdrave iz diktature“. Zbog prvih je upozorena, a zbog drugih je dobila otkaz i pozive na saslušanja.

s obzirom da je privatna sfera mjesto čovjekove slobode i identiteta.⁷⁶ Na to se nadovezuje definicija Foucaulta prema kojoj panoptikumska država *usađivanjem regulacija u najmanji detalj svakodnevnog života kroz medijaciju potpune hijerarhije osigurava kapilarnu funkciju moći.*⁷⁷

Kako je već navedeno, protagonistica se trudi sačuvati identitet pod pritiskom totalitarizma, uz ekskurze u prošlost i snažne introspekcije, još jedan način na koji to čini je već spomenuti tuđi pogled. Odvajanje privatnoga od javnog (promatranog), vrši se na način da se protagonistica odvaja od sebe same, ali i svoje okoline. Njezinu podvojenost u identitetu uzrokuju i saslušanja na kojima se od nje očekuje točna rekonstrukcija bilo kojeg događaja. Taj čin predstavlja jedan od najsnažnijih poticaja za njen gubitak identiteta. S jedne strane, ona čuva svoje misli i unutarnji svijet, a s druge je prisiljena konstantno promatrati samu sebe i biti sposobna u svakom trenutku predočiti objektivnu rekonstrukciju privatnog života. Njezin odnos s ljudima propada upravo zbog konstantnog promatranja zbog kojeg ona gubi povjerenje u sve i svakoga oko sebe:

„Protagonistica se mora naviknuti na to da državni namještenici, kao i njoj poznati i nepoznati stanovnici grada po zapovjedi države promatraju njezino djelovanje i njezine izjave i predstavljaju prijetnju za nju; stalno joj se čini kao da ju netko prati.“⁷⁸

Dekonstrukcija njezina identiteta očituje se upravo u toj podijeljenosti između javnoga i privatnoga, a to se očitava i u stilističko-formalnim aspektima romana. Pripovjedačka situacija⁷⁹ varira, u određenim opisima osjetna je emotivna involviranost, dok se u nekim situacijama osjeća određeni odmak pripovjedačice od onoga o čemu pripovjeda, što ukazuje na auktorijalnog pripovjedača, bez obzira na to što formalno, *ich*-forma niti u jednom trenutku nije napuštena. Tako je u rečenicama: *Vjenčane cipele sam bacila u ostavu i zatvorila vrata. Uzela sam Paulove sandale i s njih obrisala paučinu. Na lijevom potplatu bila je zalijepljena zgažena kupina.*⁸⁰ očit hladniji pristup pripovjedačice prema situaciji. Iako ispriповjedano u prvom licu, kratkoća rečenica i hladno iznošenje činjenica upućuju na odmak od situacije. S druge strane, već u nastavku emocije izbijaju na površinu. Valja naglasiti kako se radi o

⁷⁶ Cepić, Dražen (2007): *Doba ideologija. Političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena (John Schwartzmantel)*. U: Diskrepancija: časopis za društveno humanističke teme. 8/1. Str. 219.

⁷⁷ Michel, Foucault (1991): Str. 200.

⁷⁸ Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 53.

⁷⁹ Iz njem.: *Erzählsituation*. Smatram kako je taj termin u ovom trenutku zahvalniji od termina *pripovjedač*, pošto je pripovjedač uvijek u prvom licu, no situacija je ta koja se u određenim trenucima u romanu mijenja.

⁸⁰ Müller, Herta (2009): Str. 84.

reminiscencijama, a u sjećanjima na Paula i Lili, pripovjedačica si dopušta izraženiju emotivnost u izrazu:

„I zbog toga, a i zbog crvenog auta odjednom sam se svega sjetila: prošlog ljeta na rijeci, Paulove golotinje nakon tuširanja u tvornici, našeg plesa u hodniku i kako mi je Paul grubo istrгнуo škare iz ruku.“⁸¹

Prodiranje javne u privatnu sferu očituje se i u liku susjeda Micua koji u bilježnicu zapisuje protagonističina kretanja, a time utjelovljuje ono što Foucault naziva automatsko funkcioniranje moći, koje se provodi uspostavljanjem svjesne i trajne vidljivosti u sferi privatnoga, što je glavni efekt panoptikumske države.⁸² Promatranje predstavlja i jedan od alata preuzimanja kontrole nad protagonističinim životom.

4.3. Problematika kontrole

Pošto diktatura pretpostavlja rigidna pravila kojima kontrolira pojedinca (što je vidljivo i u zlostavljanju protagonistice), ona, kako pod pritiskom diktature ne bi izgubila razum, jedinu šansu za preživljavanje u tom sistemu ima, kako navodi Strømsnes, u tzv. subjektivnoj percepciji (koja se sastoji od njezinih opažanja i detaljnih opisa svakog trenutka koji proživljava, rituali kojima započinje dan i sl.) i sažimanju svijeta diktature (reminiscencije na Lili, posao u tvornici, odnosi sa Neluom i Albuom itd.).⁸³ Navedeni postupci jedni su od načina kontrole koja se odnosi na njezine misli. Kontrolu istovremeno provode i instance moći i protagonistica. Pokretačka sila u oba slučaja je strah. Represivni aparat strahuje od gubitka političke moći i kontrole nad masom, a pojedinac strahuje od gubitka kontrole nad vlastitom personom, što na kraju vodi do gubitka identiteta.

U ovom dijelu analize prvo će biti promotreno pitanje kontrole protagonistice nad njezinim mislima:

„Duševna instanca koja treba da pridonese ovladavanju unutrašnjeg i vanjskog svijeta jest *Ja*. Djelatnost *Ja* teče u dva smjera, ovladavanjem vanjskim svijetom i ovladavanjem unutrašnjim svijetom, tj. nagonima što potječu iz *Ono*.“⁸⁴

Podijeljenost u identitetu protagonistice uvjetovana je gubitkom kontrole, odnosno, Frommovim rječnikom: protagonistica više nije sposobna ovladati vanjskim i unutrašnjim svijetom istovremeno. Gubi se u unutrašnjem dok je vanjski konstantno zlostavlja.

⁸¹ Ibid.

⁸² Usp. Foucault, Michel (1991): Str. 201.

⁸³ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 5./6.

⁸⁴ Fromm, Erich (1989): Str. 60.

Protagonistica se u romanu bavi svojom istinom, ona se tiče nje i njezina identiteta, iako se, ističe Jurdana, postmoderno doba nameće kao doba rastakanja i besmislenosti identiteta.⁸⁵ Možda je to i razlog zbog kojeg ga protagonistica na kraju i gubi. Pitanje identiteta povezuje se s njezinim reminiscencijama, koje ponekad i prelaze granice prisjećanja. Pripovjedačica ne predstavlja entitet čvrstih osobina (zato se i gubi u kaosu totalitarizma i vlastitih misli), ona se također poistovjećuje s mrtvom Lili u trenutcima u kojima pokušava zadržati kontrolu nad sobom. Lili na taj način može predstavljati njezinu suprotnost, ponekad i alter ego, sredstvo u zadržavanju kontrole nad mislima u trenutcima straha. *Ponekad se u meni probudi Lili, koja Albua predugo gleda u oči.*⁸⁶

Kao glavno sredstvo zadržavanja kontrole u opisanoj stvarnosti pripovjedačice ističu se njezini rituali kojima preživljava dan, pomoću kojih se lakše nosi sa stresom saslušanja. Oni su konkretni,

„Ne mogu si pomoći, odijevam zelenu bluzu koja još raste i dvaput udaram kamenom. [...]

Bilo bi pretjerano očekivati da mi stvari na koje sam se navikla zaista pomažu. One koriste, ali ne meni. U najbolju ruku da se preživi dan. Od njih ne treba očekivati osjećaj sreće u glavi“⁸⁷

ali i apstraktni, metaforični. Tim metaforičnim ritualima, protagonistica kontrolira svoje misli, ali u njima se također očituje i otuđenje protagonistice od same sebe, pošto stvara svojevrsne spremnike identiteta u koje sprema dijelove sebe koje želi sakriti i zaštititi od Albua, predstavnika režima. Taj postupak može se tumačiti i u vezi s odnosima privatnog i javnog u totalitarnom režimu, on predstavlja otpor pripovjedačice naporima režima da prodre u – a time i kontrolira – najdublje kutke identiteta pojedinca. *Otkako sreću ostavljam kod kuće, ne ukočim se kao prije dok mi Albu ljubi ruku. Članke na prstima izbacim kako Albu ne bi mogao nesmetano govoriti. Paul i ja vježbali smo rukoljub.*⁸⁸

Metaforičnim ritualima može se pripisati i odnos koji protagonistica ostvaruje sa svojim stvarima. Na saslušanje nosi košulju koja raste, a kad se vraća odijeva košulju koja čeka. Taj ritual upućuje na podvojenost u njezinom identitetu koja

„u tom slučaju funkcionira na relaciji tijelo – objekt. Prisilom oduzeta mogućnost raspolaganja vlastitim tijelom realizirana kroz prakse nasilja i zlostavljanja nužno za sobom povlači gubitak cjelovitosti

⁸⁵ Usp. Jurdana, Vjekoslava (2009): Str. 34.

⁸⁶ Müller, Herta (2009): Str. 32.

⁸⁷ O.c.: Str. 19.

⁸⁸ O.c.: Str. 21.

identiteta osobe, pa podvojenost tada uključuje relaciju osoba-objekt. Navedene relacije temelje se na razlici između pretpostavki „imati tijelo“ i „biti tijelo“ kroz koje se može ostvarivati osjećaj sebe.⁸⁹

Problematika kontrole totalitarnog režima nad pripovjedačicom najlakše se može analizirati iz odnosa pripovjedačice i Albu. Ti će postupci prikazati pokušaj kontroliranja tijela pojedinca, pošto je tijelo *prvo utočište identiteta osobe: posredstvom tijela doživljavamo svijet koji nas okružuje, primamo i procesuiramo informacije iz okoline.*⁹⁰

Albu tokom saslušanja provodi različite metode kojima pokušava steći kontrolu nad pripovjedačicom, među ostalim, koristeći seksualne uvrede i nasilne prijetnje:⁹¹

„Major Albu podiže mi ruku uhvativši je za vrhove prstiju i stišćući mi nokte tako da bih mogla vrisnuti. Donjom mi usnom ljubi prste, a gornja mu je slobodna kako bi mogao govoriti. Ruku mi ljubi na uvijek isti način, ali svaki put govori nešto drugo:

Gle, gle, danas su ti oči upaljene.

Čini mi se da ti rastu brčići, prerano za tvoje godine.

Oho, ručica je danas hladna, nadajmo se da to nije loš krvotok.

A joj, zubno meso ti se povlači, kao da si bakica.⁹²

Motiv rukoljuba se može interpretirati kao prodiranje u privatnu sferu pojedinca, pošto je to više neformalan oblik upoznavanja koji Albu nasilno koristi protiv pripovjedačice u svrhu plašenja. Ipak, taj motiv upućuje na Albuovo uspostavljanje kontrole čak i prije početka saslušanja. Zbog toga, motiv rukoljuba predstavljen je kao metoda kontrole tijela pojedinca od strane represivnog aparata:

„Uskraćivanje individualnog prava ovlasti nad tijelom, osim etičke polemike, evocira i tezu o tijelu kao utočištu identiteta koji se kreira isključivo kao jedinstvo entiteta što ih je supstancijalni dualizam tradicionalno odvajao.⁹³

S druge strane, pripovjedačica izokreće pozicije moći koristeći jednake strategije koje koristi Albu, također u svrhu kontrole. *Pri tome se iskazuje kako bi protagonistica mogla dobiti kontrolu nad situacijom uz pomoć vlastita Albuova prstena.*⁹⁴

Nadalje, činjenica da Albu svaki put kaže nešto drugo, iako na identičan način ljubi ruku, ukazuje na neizvjesnost s kojom se suočava protagonistica (a koja vodi do straha, koji,

⁸⁹ Marot Kiš, Danijela (2010): Str. 662.

⁹⁰ Bujan, Ivan i Marot Kiš, Danijela (2008): *Tijelo, identitet i diskurs ideologije*. U: Fluminensia. 20/2. Str. 111.

⁹¹ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 73.

⁹² Müller, Herta (2009): Str. 6.

⁹³ Marot Kiš, Danijela (2010): Str. 662.

⁹⁴ Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 78.

zaključno opet vodi do gubitka identiteta u cijelom tom strahu), ali i, sljedećom rečenicom, na svemoć instance moći koja zna sve o svakom djeliću pojedinčeva života, pa i o onom privatnom: *Moja baka nije dugo živjela, kažem, nije doživjela da joj poispadaju zubi. Albu vjerojatno zna što se dogodilo sa zubima moje bake, zato ih i spominje.*⁹⁵ U ovom dijelu romana to još nije navedeno, no kasnije se čitatelju otkriva kako se zubno meso protagonističine bake zbog loših životnih uvjeta u logoru povuklo.

Također, primjedbe koje Albu upućuje protagonistici, a koje se tiču njezina izgleda, upućuju na uspostavljanje odnosa moći koji se temelji na Albuovom zauzimanju nadmoćnog položaja pošto, kako navodi Marot Kiš:

„Kao produkt estetske procjene, tijelo se objektivizira i postaje sredstvom izvan dosega individualne kontrole te istovremeno postaje znakom prolaznosti i kvarljivosti, što podriva stabilnost tijelom posredovanog identifikacijskog konstrukta.“⁹⁶

Ovaj rad temelji se na pretpostavci kako gubitak razuma za posljedicu ima rasap identiteta koji Strømsnes tumači i kao gubitak života, koji nije samo jedna od metoda represivnog aparata, već i njezin cilj.⁹⁷ Protagonistica u ovom romanu proživljava traume samo zbog psihičkog zlostavljanja koje je proživljavala na saslušanjima, a koje je dovelo i do nestabilnosti u njezinom životu koji se na kraju i sveo samo na saslušanja i zrakoprazan prostor između njih. Upravo u tom postupku dolazi poruka autorice do izražaja:

„Müller ne želi simpatiju čitatelja za žrtvu, već želi predstaviti moć vlasti koja pokušava ograničiti čovjekovu sposobnost donošenja odluke i inficirati njegov razum. Müller ne nudi nikakav izlaz, pošto joj je jasno da za mnoge ljude u komunizmu nema izlaza.“⁹⁸

Gubitak kontrole protagonisticu dovodi do gubitka razuma. Do toga dovodi i jedan od glavnih motiva ovoga romana, egzistencijalni strah, kojeg hrani sveprisutna neizvjesnost. Ona se odmah na početku očituje u činjenici da tramvaj *ne vozi po ustaljenom voznom redu.*⁹⁹ Neizvjesnost se, osim u protagonističinoj svakodnevnici, očituje i u njenim mislima, koje najjasnije svjedoče podvojenosti njezina identiteta: *Ali na nešto nisam računala: na osjećaj da se odvajam od same sebe.*¹⁰⁰

⁹⁵ Müller, Herta (2009): Str. 6.

⁹⁶ Marot Kiš (2010): Str. 662.

⁹⁷ Usp. Strømsnes, Siri K. (2007): Str. 30.

⁹⁸ O.c.: Str. 31.

⁹⁹ Müller, Herta (2009): Str. 6.

¹⁰⁰ O.c.: Str. 35.

Saslušanja, neizvjesnost iz koje proizlazi strah i besmisao života doveli su do gubitka kontrole, što je rezultiralo gubitkom razuma, a time i identiteta. *Od neizvjesnosti čovjek poludi zato što ne zna kada je promatran, kada će biti uhićen, kada će nevoljko morati počiniti samoubojstvo.*¹⁰¹

¹⁰¹ Hanc, Loredana Erika (2013): Str. 19.

5. Zaključak

U svrhu dokazivanja teze o gubitku identiteta u totalitarnom režimu u ovom radu je korišteno nekoliko (srodnih) definicija identiteta. Na prvom planu gubitak identiteta analiziran je kroz gubitak granica između prostornih i vremenskih instanci u romanu. U tom kontekstu, identitet je definiran tjelesnošću subjekta, a time je i prostorno i vremenski definiran. Gubitkom sposobnosti razlikovanja između *danas* i *jučer*, pripovjedačica gubi razum i identitet.

S druge strane, korijeni protagonističine podvojenosti očituju se u njezinom odnosu s majkom, a u kojem je korištena definicija identiteta prema Van Dijku, točnije identiteta koji svaki pojedinac razvija sam za sebe u skladu sa svojim iskustvima i jedinstvenim životopisom. Na tu se definiciju nastavlja ona općenitija, odnosno identitet koji se razvija u suradnji s okolinom (a koja se nadograđuje na definiciju o tijelu kao utočištu identiteta¹⁰²), točnije u obiteljskom i krugu bliskom obitelji.

U pogledu romantičnih odnosa, promotren je odnos protagonistice spram autoriteta (čiji su začetci analizirani u odnosu s ocem, koji, prema Freudu i Frommu, predstavlja pojedinčev prvi doticaj s autoritetom). Odnosi s bivšim i sadašnjim mužem naizmjenice opisuju njezine prve kontakte s totalitarnim režimom u liku njezina svekra, oca prvog muža. U suprotnosti s njima, prikazan je Paul (sadašnji muž) koji predstavlja posljednje očuvanje privatne sfere pojedinca u diktaturi. Na ovom planu, prikazan je gubitak razuma protagonistice u onom trenutku u kojem ona gubi povjerenje u Paula. S time u vezi, ona gubi svoj identitet koji je od samog početka podvojen.

U analizi protagonistice i kontrole predstavljen je njezin život u sustavu totalitarnog režima. Taj odnos predstavlja krajnji gubitak njezina razuma u panoptikumskoj državi definiranoj prema Foucaultu. Zatvoren i segmentiran prostor u kojem su pojedinci konstantno promatrani i točno locirani¹⁰³ u romanu je alegorično prikazan u obliku protagonističnih misli i njezine svijesti. Prožimanjem javnog i privatnog, gubitkom onog privatnog kroz gubitak povjerenja u Paula, pripovjedačica gubi razum, gubi svijest o prostoru i vremenu, a time gubi sebe i svoj identitet.

¹⁰² Usp. Marot Kiš, Danijela (2010): Str. 662.

¹⁰³ Usp. Foucault, Michel (1991): Str. 197.

6. Sažetak

Rad se bavi aspektima gubitka pojedinačnog identiteta pod pritiskom konstantnog promatranja i opresije instanci moći u totalitarnoj državi na primjeru romana *Da mi je danas bilo ne susresti sebe* u romanu njemačke suvremene spisateljice Herte Müller. Identitet je predstavljen i analiziran, slijedeći nekoliko teorija s područja književne teorije, psihoanalize i političkih znanosti.

7. Ključne riječi

Diktatura, identitet, ideologija, kontrola, moć, pojedinac, totalitarizam.

8. Popis literature

Primarna literatura:

Müller, Herta (2009): *Da mi je danas bilo ne susresti sebe*. OceanMore d.o.o. Zagreb.

Sekundarna literatura:

Bujan, Ivan i Marot Kiš, Danijela (2008): *Tijelo, identitet i diskurs ideologije*. U: *Fluminensia*. 20/2. Str. 109-123.

Cepić, Dražen (2007): *Doba ideologija. Političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena (John Schwartzmantel)*. U: *Diskrepancija: časopis za društveno humanističke teme*. 8/1. Str. 218-221.

Culler, Jonathan (2001): *Identitet, identifikacija, subjekt*. U: *Književna teorija. Vrlo kratak uvod*. AGM. Zagreb. Str. 127-140.

Foucault, Michel (1991): *Panopticism*. U: *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Vintage Books. New York. Str. 195-236.

Fromm, Erich (1989): *Autoritet i porodica*. Naprijed i Nolit. Zagreb i Beograd.

Fromm, Erich (1997): *Umijeće ljubavi*. V.B.Z. d.o.o. Zagreb.

Hanc, Loredana Erika (2013): *Taktiken der Repression und die Auswirkungen dieser auf das Individuum in Herta Müllers „Heute wär ich mir lieber nicht begegnet“, „Herztier“ und „Atemschaukel“*. Utrecht: Sveučilište u Utrechtu. Diplomski rad (objavljen).

Jurdana, Vjekoslava (2009): *Književnost, povijest i prostor u zrcalu kraja 20. stoljeća*. U: *Časopis za suvremenu povijest*. 41/1. Str. 25-38.

Marot Kiš, Danijela (2010): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta. Na primjerima romana Slavenke Drakulić*. U: *Filozofska istraživanja*. 30/4. Str. 655-670.

Ravlić, Slaven (2001): *Politička ideologija: preispitivanje pojma*. U: *Politička misao*. 38/4. Str. 146-160.

Solar, Milivoj (1997): *Suvremena svjetska književnost*. Školska knjiga. Zagreb.

Strømsnes, Siri K. (2007): „*Ha, ha, nicht irr werden*“. *Spielarten der Macht und der Ohnmacht in Herta Müllers* „*Heute wär ich mir lieber nicht begegnet*“. Bergen: Sveučilište u Bergenu. Diplomski rad (objavljen).

Wiatr, Jerzy J. (1976): *Ideologija kao oblik nadzora nad prošlim i budućim*. U: Politička misao: časopis za politologiju. 13/4. Str. 326-332.

Izvori s interneta:

Leksikon filmskih pojmova Sveučilišta u Beču:

<https://wiki.univie.ac.at/display/filex/Startseite> (28.08.2016.)